

OSMANLI ÜLKESİNDE GÖRÜLEN İSYAN VE EŞKIYALIK OLAYLARI KARŞISINDA ALINAN BAZI TEDBİRLER HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME*

Yrd. Doç. Dr. Efkan UZUN**

ÖZ: Bu çalışmamızda, XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerinde yaygın bir şekilde görülmeye başlayan ve daha sonraki yüzyıllarda da aralıklarla devam eden, özellikle Anadolu topraklarında yoğunlaşan isyan ve eşkıyalık hareketleri karşısında alınan çeşitli tedbirler konu edilecektir.

Bu tedbirlerden bir kısmı devleti yönetenlerin bilinçli olarak, doğrudan isyan ve eşkıyalık karşısında aldıkları tedbirler olup, dolaylı yollarla bu hadiselerin önlenmesinde faydası olan çeşitli uygulamalar da konumuz çerçevesinde ele alınmıştır.

Uygulanan veya uygulanması düşünülen bazı önlemler sınıflandırılırken; devleti yönetenler tarafından, merkezi idareye ve taşraya ait olmak üzere ele alınan tedbirler ile halkın taşrada idarecilerle beraber tasarladıkları çeşitli pratik çözüm yolları incelenmiştir. Bu iki ana hat üzerinde alt başlıklar kullanılarak konu detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsyân, Eşkıyalık, Merkezi Yönetim, İdari Tedbirler, Taşra İdaresi, Mali Düzenlemeler, Yerleşim Birimlerinin Savunması.

An Evaluation About Some of the Measures Taken Against the Rebellion and Banditry Events in the Ottoman Country

ABSTRACT: The measures which had been taken against the rebellion and banditry events in a various regions of the Ottoman country will be the main aim of this study. It is known that banditry and rebellion had been the major issue in the Ottoman Empire specifically in the Anatolian region since the middle of XVI century.

* Bu makale; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı'nda Prof. Dr Mahmut Şakiroğlu danışmanlığında, 2008 yılında savunulan ve kabul edilen *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyanlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)* adlı doktora tezimizin ikinci bölümünden düzenlenmiştir.

** Niğde Üni. Fen Edebiyat Fak. Tarih Böl., efganuzun@gmail.com

Some of the measures had been taken directly against the rebellion and banditry by the the state governors on purpose. Besides that various applications which had been indirectly beneficial in the prevention of these events were also discussed in the framework of the subject.

In classifying some of the measures had been implemented or had been considered to implement; the measures had belonged to the central administration and the provinces had been handled and the various practical solutions had been made up together with the natives and the administrators. These were examined and elobarated by using the sub-titles on these two main streams.

Key Words: Rebellion, Banditry, Central Administration.

GİRİŞ

Osmanlı belgelerinin diliyle; “Celalî İsyanları” diye bilinen olaylar zinciri ve bu olayların sebep olduğu tahribat sonucu başlayan “Büyük Kaçgunluk Dönemi”, klasik dönem Osmanlı tarihi üzerinde çalışan araştırmacıların en fazla üzerinde durmak zorunda kaldıkları önemli meselelerdendir. Çünkü bu olaylar esnasında ve sonrasında hem dâhili hem de harici nedenlerle Osmanlı devlet düzeninde ve taşra idaresinde ciddi değişimler, dönüşümler ve gelişmeler olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Her ne kadar bu konu üzerinde çok önemli araştırmacılar yoğun mesailer harcamış olsalar da, yeni bilgi ve bulgular ışığında farklı bazı değerlendirmelerin yapılabileceği mümkün görünmektedir.

Yapılan çoğu araştırmalar genellikle olayların sebeplerini, kendisini ve sonuçlarını irdelemiştir. Ama olayların gidişatına tesir edebilecek, onları durdurabilecek veya devletin ve halkın zararlarını en aza indirebilecek çeşitli tedbirlerin alındığı da bir gerçektir. Çalışmamızda bu tedbirlerin neler olduğu, nasıl ve kimler tarafından uygulandığı gibi konular incelenecektir. Zaman dilimi olarak, 16. yüzyılın sonundan itibaren 17. yüzyılın ilk yarısını aşan bir süre içerisinde gelişen olaylar ele alınacak, mekânsal çerçeve içerisinde daha ziyade Orta Anadolu'nun bazı şehirleri ve gerekli yerlerde diğer bazı Osmanlı şehirleri de konu edilecektir.

Makalemizde bahsedilecek olan bu tedbirlerden bir kısmı devleti yönetenlerin bilinçli olarak, doğrudan isyan ve eşkıyalık karşısında aldıkları tedbirler olup, dolaylı yollardan bu hadiselerin önlenmesinde faydası olan çeşitli uygulamalar da konumuz çerçevesinde incelenmiştir.

Uygulanan veya uygulanması düşünülen bazı önlemler sınıflandırılırken; devleti yönetenler tarafından, merkezi idareye ve taşraya ait olmak üzere ele alınan tedbirler ile halkın taşrada idarecilerle beraber tasarladıkları çeşitli pratik çözüm yolları irdelenmiştir. Bu iki ana hat üzerinde alt başlıklar kullanılarak konu detaylandırılmıştır.

1. İdarî Tedbirler

Osmanlı devlet teşkilatında çeşitli birimlerde kullanılmak için, devşirme yoluyla devlet hizmetine alınan gençlerin sayısı 17. yüzyıl başlarında gitgide azalmıştır. Bu teşkilatın yerini, taşrada devlet hizmeti gören beylerin emri altında, dolaylı olarak devlete hizmet eden, çoğunlukla da kargaşaya sebep olan, kapı halkı denilen gençler almıştır¹ (Turan 1997: 81–91). Bir başka ifadeyle beyler Osmanlı sarayının küçük modellerini taşrada hayata geçirmeye başlamışlardır.

Diğer taraftan artık taşrada sancak idaresine atanan beyler çoğunlukla İstanbul'da kalıyor ve kendi yerlerine vekillerini sancak yönetimine gönderiyorlardı. Bu davranış sancak beylerinin eski itibarını yitirmesine yol açmış olmalıdır. Artan isyanlar karşısında merkezi hükümet yöneticileri taşrada hâkimiyeti tesis etmek için, muhtemelen iyi bir plan yapmak suretiyle, tüm 17. yüzyıl boyunca saraydan taşraya daha fazla yönetici atama yoluyla kontrolü tekrar ele geçirme gayreti içerisine girmişlerdir (Kunt 1983: 87-93; Faroqhi 2004: 686-687).

Bu uygulama neticesinde istenilen hedefe ulaşılmış gibidir. Çünkü her ne kadar paşalar isyan etseler de saraydan veya değişik devlet kademelerinden getirdikleri alışkanlıkları ve devlete itaat kültürü sonuçta bu insanların bir noktada pes etmesine veya asilikten geri adım atmalarına sebep olmuşa benzemektedir. Kaynaklarda bununla alakalı oldukça çok malumat vardır. Mesela asi elebaşı Gürcü Abdünnebi² olayı buna çok iyi bir örnek teşkil eder. Emrinde yeterince kuvveti olduğu ve İstanbul kapılarına dayandığı halde bir türlü isyanını devam ettirme dirayetini göstermemiştir. Kaynaklara göre; eğer biraz daha ısrarcı olsa ve mücadeleye devam edebilmiş olsaydı merkezi ordunun işinin zor olduğundan bahsedilmektedir. Ama O, bunun yerine yanında bulunan birkaç asinin devlete iyi hizmet edebileceğini söyleyerek, onlara birer idari görev istemiştir. Bu davranışı, onun, ya sadece çıkarı için isyan ettiğini gösterir ya da daha önce almış olduğu devlete sadakat eğitiminin etkisinde kalarak isyanı sonlandırdığını gösterir. Muhtemelen her ikisi de etkili olmuştur. Bunu şu şekilde açmak doğru olabilir: Sanki Osmanlı yöneticileri, sınırları dâhilinde yaşayan tüm insanlar için ve özellikle de idareciler için aşılması

¹ Kapı halkı olgusunun ilk ve en önemli örneklerinden birisi Kanuni Sultan Süleyman'ın oğulları Bayezid ve Selim arasındaki mücadele esnasında görülmüştür. Bu Mücadeleler esnasında "Yevmlü Ordusu" adı altında şehzadelerin silahlı güçlerinde büyük miktarda artışlar gözlenmiştir.

² 1632 yılından sonra yapılan asi temizliği esnasında kaçıp kurtulan kapıkulu süvarilerinin önde gelenlerindedir. 1649 yılında isyan ederek, İstanbul yakınlarına kadar gelip, hükümet güçleriyle savaşmış, yenilerek kaçmış daha sonra yakalanarak başı kesilmiştir. (Bu hadise tezimizin I. Bölümünde incelenmiştir. Bkz.s.107-110)

gereken bir sınır çizmişler ve bu sınırı ilgili bireyler zamanı gelince görebiliyorlardı. Böylece nerede duracaklarını da kestirebiliyorlardı.

Zaman içerisinde çeşitli değişiklikler gösteren taşra yönetimi bu dönemde de bir takım değişik uygulamalara maruz kalmıştır. Bunların bazıları isyan ve eşkıyalık olaylarıyla doğrudan alakalıdır. Bu türden uygulamalar pratikte bir amaca dönük olmalıdır. Yoksa durup dururken, keyfi bir tutumla böyle değişikliklerin yapıldığı söylenemez. Buna bir örnek olarak Haymana haslarını vermek mümkündür.

Büyük ve Küçük Haymana'da sakin olan reaya İstanbul'a adam ve mektup gönderip, daha önce Anadolu Beylerbeyi'ne has tayin olunduğunu, ancak buraların idaresiyle görevli olan voyvoda ve diğer kişilerin rahat durmayıp, çok sık aralıklarla ve çok fazla atlı adamları ile üzerlerine devre çıkıp, kendilerini rencide edip, eziyet ettiklerini bildirmişlerdir.

Bu durum karşısında karşılık yöneticilerden istedikleri, topraklarının tekrar Havass-ı Hümayun statüsüne sokulması olmuştur. Bu sağlandığı takdirde ilgili beylerin, voyvoda ve diğer ehl-i örf taifesinin zulmünden kurtulabileceklerini anlatmışlardır. 8 Eylül 1632 tarihli ferman sureti ile Haymana sakinlerinin bu tekliflerinin merkezi idare tarafından kabul edildiği ve topraklarının padişah hasları arasına katıldığı kendilerine bildirilmiştir. Bundan sonra beylerin bu topraklara müdahil olmamaları amacıyla, Ankara Kadısına ferman gönderilmiştir (A.Ş.S. 25: 145/881, 22 S. 1042).

Merkezi hükümetlerin; isyan ve eşkıyalık olayları neticesinde harap olup, terk edilen köyler hakkında, 17. yüzyıl ortalarına doğru ilginç tedbirler aldığı görülmektedir. Bu tedbirlerden birisi de terk edilen köy veya kasabaların, buraları yeniden şenlendirebilecek, maddi ve manevi yönden söz sahibi bazı şahıslara verilmesiydi. Böyle kimseler merkezi hazineye her yıl, çok büyük olmayan, bedeller ödüyor ve buna karşılık aldığı köy kendi neslinden gelenlere kalabiliyordu.

Örneğin Kayseri'nin önemli bir köyü olan İncesu, 1590 yılında Celali isyanlarının şiddetini artırdığı bir dönemde terk edilmişti. 1610 yılında, bir şeyh olduğu anlaşılan Kasım Dede yıllık 5.000 akçe ödemek şartıyla bu köyü tekrar şenlendirmek ve yerleşime açmak istediğini İstanbul'a bildirmişti. Bu amaçla köye az da olsa bazı insanları yerleştirmeye başladığı anda, Kara Said adında birisi Kasım Dede'nin hazineye verdiği parayı 20.000 akçeye çıkarmış ve Kasım Dede'nin girişimi yarıda kalmıştı. Üstelik dedeye göre, böyle giderse köy ikinci defa terk edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış bulunmaktaydı (BOA, MD, 78: s.854'den aktaran, Faroqhi 2000: 349-350).

Eğer buna benzer başka örneklerin var olduğu kabul edilirse ki olması muhtemeldir. O zaman isyan ve eşkıyalık hareketleri sonucu büyük zarar görekerek terk edilen köy ve kasabaların yeniden şenlendirmesi mümkün olmuş demektir. Devleti idare edenler, buna benzer çeşitli tedbirler ile eşkıyalık hareketleri ve resmi görevlilerin isyanları sonucu halk üzerinde oluşan kötü hatıraların izini silmek istemiş gibi görünmektedirler.

2. Merkezi Yönetimi Güçlendirici Önlemler

Zaman zaman neredeyse tüm Osmanlı ülkesini etkileyen isyanların, yıkıcılığına ters orantılı olarak, başa geçen padişahların kimlik, kişilik ve kudret dereceleri arasında yakından bir bağ olduğunu söylemek yanlış olmaz kanaatindeyiz. III. Murad döneminde hızlanan ve III. Mehmed zamanında neredeyse tüm Anadolu topraklarına yayılan isyan ve eşkıyalık hareketleri, Sultan I. Ahmed'in tahta geçmesiyle beraber azalmaya başlamıştır. Böyle bir başarıda, padişahın şahsi yeteneklerine, akıllı politikalarına ve birlikte çalıştığı ekibinin iş bilir olmasının önemine dikkatle bakmak gerekir.

1603 yılı aralık ayı sonunda tahta çıkan Sultan I. Ahmed yaşının küçük olması sebebiyle, devlet idaresinde, bir süre Malkoç Ali Paşa'nın yardımlarına ihtiyaç duymuştur. Kaynaklardan anladığımıza göre, genç padişah bu zattan çok etkilenmiştir. O dönem İstanbul'unda bile yapıldıklarını bırakmayan suçlulara karşı amansız bir takip başlatan Ali Paşa, zaman zaman tebdil-i kıyafet gezerek başkentte asayişini temine çalışmıştır. Paşa, bu teftişlerine bazen genç padişahla birlikte çıkarak, bu gibi durumlarda bir yöneticinin nasıl olması gerektiğini padişaha bizzat tecrübe ettirmiştir (Andreasyan 1963: 28; Danişmend 1972: III, 225, 231-232, 234; Sicill-i Osmanî III, 590).

12 yaşında tahta çıkan, Sultan IV. Murad ise önceleri valide sultan Kösem Mahpeyker'in vesayeti altında devlet işlerini yürütmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde devlet idaresi bir müddet saray kadınları (Pierce 1996: 121-151) yanında, sadrazamların, sipahilerin ve yeniçeri ileri gelenlerinin nezaretinde ve bazen de müdahaleleriyle devam ettirilmiştir.

Sultan 20'li yaşlarına gelince, devlet idaresinde kendisine kuvvetli bir vezir³ bulmuş ve ülke yönetiminde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır (Uzunçarşılı 1988: III/1, 187). Merkezde eşkıyalığa ve zorbalara karşı alınan ilk ve en etkili tedbir, Topal Recep Paşa'nın idamı olarak kabul edilebilir. Sipahilerin isyanından kısa bir süre sonra, Sultan, Mayıs 1632 tarihinde, ani bir şekilde "*Ayak Divanı*" topladı. Toplanan bu divan ile başlayan süreç, kimilerine göre; merkezi devletin gücünü kanıtlaması

³ Tabaniyassı Mehmed Paşa

bakımından, Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri alınan en önemli tedbir sayılmaktadır. Devletin bütün idarî ve askerî yüksek bürokrasisinin katıldığı bu toplantıda Sultan, bu grupların ve hiziplerin yöneticilerine tek tek hitap ederek, onları devlete verdikleri zararlarla yüzleştirdi. Asiliklerini, yolsuzluklarını, zulümlerini yüzlerine vurarak kendilerini savunmalarına bile imkân vermedi. Bütün bunları kendilerine hatırlatan padişah karşısında, seslerini çıkartamayacaklarını anlayan bazı ileri gelenler, bunları ister istemez kabul etmek zorunda kaldılar. Hatta bu divan toplantısı tutanağa bağlanarak, başta sadrazam ve şeyhülislam olmak üzere, orada bulunanlar da bu belgeye kaydedilmişlerdir.

Bundan sonra; her gruptan, ileri gelenleri vasıtasıyla kendi içindeki zorbaları, isyancıları ve devlete zarar verenleri temizlemesi istendi. Devletin ulaşamadığı bazı uzak yerlerde ise bu türden işlerin halledilmesi halka bırakıldı. Yeniçerilerden, sipahilerden, kadınlardan ve diğer gruplardan halka ve devlete zarar verenlerden yakalanabilenler katledildi. Kısaca bu ayak divanını takip eden aylarda tüm Anadolu'da büyük bir temizlik hareketi başlatılmış oldu. (Katip Çelebi, 1287: II/ 220 vd.; Abdülkadir Efendi Tarihi 2002-2003: 973; Solakzade 1298: 751; Danişmend 1972: 3/354-355; İnalçık 1980: 304-307)

Toplanan bu ayak divanı ile başlatılan büyük katılımlı anlaşma ve devamında gelen temizlik hareketi, merkezi hükümetin taşrada ve İstanbul'da yapılan isyan, eşkıyalık, zulüm ve zorbalıklara karşı almış olduğu en ciddi tedbir olarak görülmelidir. Bu tarihten sonra yapılan doğu seferleri sırasında ordunun geçiş güzergâhı üzerinde büyük çaplı temizlik harekâtına girişilmiştir. Bütün bu tedbirler, sultanın otoritesini ve devletin hâkimiyetini pekiştirmek için yapılan uygulamalar olarak algılanmalıdır. Daha önce kendisine sunulan layihalara dayanarak bu işlere girişen Sultan, kurumların bazılarında yapısal değişiklikler yaparak etkin hale getirirken, bazılarını ise feshetme yoluna gitmiştir. Nihayetinde yardımcı bir tedbir olarak, ülke genelinde yozlaşan ahlaki değerleri güçlendirebilmek için, çeşitli kısıtlamalar yapıldı. İçki ve tütüne yasak konması, şehir ve kasabaların teftişi için taşraya görevliler gönderilmesi bu amaca yönelik alınan tedbirler olarak görülmelidir. (Osmanlı Tarihi III, 495-496; Hammer V, :144-156, 161-162).

Taşra idaresinde görevli paşaların ve onlar adına görev yapanların isyan hareketlerinde görülen yoğunluk dönemlerinde Osmanlı bürokrasisinin ve sarayın aldığı en ilginç ve etkili tedbirlerden birisi de asi elebaşlarının hanedanın bir kadın üyesi ile evlendirilmeleri olmuştur. İyi düşünülmüş akıllıca bir tedbir olan bu yol, devletin asiler içerisinde muhtemel müttefiklerini arttırması konusunda en etkili politikalarından birisi olmalıdır (Murphey 1991: 31-36).

İpşir Paşa devlet yönetiminde söz sahibi olan bazı hiziplerle sözde mücadele amacıyla başkaldırdığı zaman, bu tehlikeli durumu gören tecrübeli devlet görevlileri ve saray mensupları ona hem sadrazamlık verilmesini hem de Sultan İbrahim'in kızı Ayşe Sultan ile nikâhlanmasını istemişlerdi. Görünen o ki; bu nikâh, onun İstanbul'a gelmesinde oldukça etkili olmuştur⁴ (Koçu 2003: 244,265).

Ayşe sultanın İpşir Paşa ile nişanlanmasında Turhan Sultan'ın önemli bir rolünün olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde devlet idaresinde kadınların etkileri düşünüldüğünde bu normal sayılmalıdır (Pierce 1996: 243-244; Uzunçarşılı 1988: III/1, 273).

Nitekim İpşir Paşa, uzunca bir uğraştan sonra İstanbul'a geldiğinin ertesi günü Ayşe Sultan ile evlenmiş ve hemen bir gün sonra da sadrazamlık görevine başlamıştır. Bu nişan olmasa, Paşa'nın İstanbul'a gelmesi ya çok gecikir veya hiç gerçekleşmeyebilirdi.

Merkezi hükümetlerin, isyanları bastırmakta zorlandıkları dönemlerde kullandıkları bir diğer yöntem ise, asilerin kellesini getirenlere veya ele geçirilmesinde yardımcı dokunanlara iyi bir makam yahut gelir getiren mansıplar verilmesiydi. Bu tedbir sayesinde hem eşkıya hem de asiler ile daha etkin bir mücadele yapılabilmiştir. Devlet gerektiğinde, kendisine baş belası olarak gördüğü bütün güçleri birbirine karşı kullanabilmiştir. Bunu yaparken de hep şartları iyi değerlendirmeye gayret etmiş, müsait zaman ve zemini kollamıştır. Gerekli görüldüğünde affetme ve uygun bir yerde istihdam etme siyaseti bazı dönemlerde sıkışan şehirlerin imdadına yetişmiş ve onları eşkıya zulmünden kurtarmıştır. Ayrıca devlet bu yolla yapacağı seferler için gerekli stratejik hazırlıklar ve alt yapıya dönük tedbirler konusunda daha rahat davranabilmekteydi. Çünkü Anadolu'da gerilimin arttığı bazı dönemlerde askerlerin cephede olması halkın sıkıntısını daha da fazlalaştırıyordu (İlgürel 1993: VII/256).

Daha 1604 yılında Cığalızade Sinan Paşa doğu seferine serdar tayin edilince, bütün celali reislerine haber göndererek; eğer bu zor dönemlerde emrindeki adamlarıyla beraber devlet güçlerine dâhil olup, İran'a karşı savaşılırsa, dönüşte hepsine istedikleri yerlerden temlikler verileceğini vaat etmişti. Hatta tüm celali önderlerine hil'at, silah ve kalkan bile göndermişti. Yazılanlara bakılırsa, paşanın esas amacının, bütün bu eşkıya topluluklarını, liderleriyle beraber İranlıların önüne atmak olduğu anlaşılmaktadır. Paşanın bu vaatlerine inanan veya inanmaktan başka yolu olmayan bütün celali önde gelenleri askerleriyle beraber gelerek Erzurum'da ana orduya katılmışlardı. Savaş başlar başlamaz ilk önce

⁴ Bu konuda Ayşe Sultan'ın da istekli olduğu konusunda yazılanlar vardır. Hatta İpşir'i İstanbul'a getirebilmek için Onunla evlenmek isteyeninin de Ayşe Sultan olduğu bildirilmektedir.

cepheye sürülenler de yine celaliler olmuştu.(Andreasyan 1963: 38-39). Aslında bu anlayış ciddi devlet adamından beklenmeyen bir aldatmaca gibi gelebilir ama devleti yönetenler için en temiz ve zahmetsiz olan yol buydu.

Bu işin taraflarından biri devlet; diğeri muhtemelen ya boşta bekleyen bir bey ya daha iyi bir makama çıkmak için fırsat kollayan beylerbeyi veya askeri sınıfına geçmek için avare gezen levent taifesinden bir asidir. Bu hiç önemli değildir. Önemli olan yapılan işin başarıyla sonuçlanması halinde her iki tarafında memnun olmasıdır. Devlet bu sayede bir beladan kurtulurken, diğerk tarafta bulunanlar hem sosyal hem de ekonomik yönden kendilerini tatmin edebilmektedirler⁵.

Devleti idare edenler her geleni hoş karşılayıp, onları baş tacı etmemişlerdir. Bu biraz da gelenlerin kimlikleri ve gücüyle veya devletin bu bela ile baş edip edemeyeceği ile alakalı görünmektedir. Örneğin Sultan İbrahim'in cülusunu takip eden günlerde, IV. Murad'ın amansız takibinden kaçan şakilerden olduğu anlaşılan Kör Hafız adlı eşkıya lideri, vezir-i azam Mustafa Paşa'ya müracaat ederek; beraber hareket ettikleri arkadaşlarının isim ve yerlerini vererek, kendisini kurtarmak istemiştir. Vezir, bu eşkıyayı kabulünde, önce defteri elinden aldıktan sonra, hemen katledilmesini emretmiş ve defterde bulunan diğerk asileri de teker teker yakalatıp, ortadan kaldırılmalarını temin etmiştir (Naima 1280: III, 459).

Bazı durumlarda devlet, asi veya eşkıya liderlerini affederek bunlara çeşitli görevler de verebiliyordu. Bu gibi durumlarda her zaman olumlu sonuçlar alınmayabiliyordu. Ama en azından denemeye değer bir tedbir olarak görülmelidir. Çünkü başarılı olunduğu zaman, asi bir önderin devletin sadık bir paşası haline geldiği örnekler de yok değildi. Burada önemli olan o asiye kefil olan, onun kullanılmasının faydalı olacağını söyleyen güvenilir birisinin varlığıdır. Gürcü Nebi İstanbul üzerine yürüyüp yenildikten sonra, yakınında bulunan ve en etkili adamlarından olan Katırcıoğlu affedilerek Beyşehir sancağı verilmiş ve O da bu görevi memnuniyetle kabul etmişti. Çok uzun süreler devlet hizmetinde bulunan bu âsi liderinin ömrü cephelerde geçmiştir.(Naima 1280: IV, 401-403; Uzunçarşılı 1988: III/I, 312-314; Danişmend 1972: 3, 414).

Ancak, bazen bunun tersi bir durumda söz konusu olmaktadır. Eğer devlete karşı gelen âsi veya heva ve hevesi peşinde yağmacılık yapan eşkıya, devletin vaat ettiklerinden daha fazlasını verebilecek güce sahipse o zaman fırsat bekleyenler eşkıyaların yanında yer almaya daha fazla

⁵ Bu konuda bir örnek için bkz. Karahaydar-oğlu'nun izalesi konusunda gönderilen ferman. A.Ş.S. 36: 121/341. "...şakiyy-i mezburun başı benim mâli ve esbâbı katl eyleyenin olmak ve her kim başın götürürse ona bir a'lâ ze'âmet verilmek fermânım olmuştur..."

yatkın olabiliyorlardı. Bu durum gayet doğal kabul edilmelidir. Çünkü eşkıyanın veya asinin işi icabı böyle davranması, daha fazla çıkar elde edebileceği tarafı tercih etmesi beklenen bir durumdur.⁶ (A.Ş.S. 37: 169/424).

Köprülü Mehmet Paşa'nın yaşadığı bir olay; Osmanlı'da devlet yönetiminin ne kadar ciddi bir iş olduğunu ve unutulmuş, bitmiş gibi görünen bir hadisenin yıllar sonra bile nasıl çözümlenebildiğini göstermesi açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. İpşir Paşa'nın başkaldırdığı esnada, padişah emriyle gönderilen ulaklar, Eskişehir'de yanına varınca, kendisine ve ileri gelen adamlarına hak ettikleri birer mansıp verileceği, diğer bütün adamlarının ve sipahilerinin kabiliyetlerine göre birer hizmete alınacağı bildirilmişti.

Hükümetin bu teklifi karşısında, İpşir Paşa bütün adamlarıyla beraber bir meclis toplamıştır. Bu toplantıda yeniçeriler ve sipahiler arasındaki husumetten bahsedilmiş, bunların eski güzel günlerine dönmesi için, Sultan Süleyman dönemindeki haklarının verilmesinin yeterli olacağı kararı alınmıştır. Bu kararlar yazılarak, hüccet haline getirilmiş ve 200 kadar namılı sipahi önderinin de bu hüccete isimleri yazılmıştı. Nasıl olduğunu bilmiyoruz ama bu belge bir şekilde Köprülü Mehmed Paşa'nın eline geçmiş ve o da bunu saklamıştı. Sadrazamlığı zamanında isimleri yazılı olan bu zorbaları birer birer ele geçiren Köprülü:

“Ben size, devlet-i Aliyye ile muhacce ve münazaa nice olur gösteririm” diye yakalattırıldığı asiye katletmiştir (Naima, 1280: V/162-164).

Bu olay, aslında tüm asilerin talepleri içerisinde ekonomik kaygıların ve adamlarını besleyebilmenin ne kadar önemli bir yer tuttuğunu bize göstermesinin yanında, kudretli devlet idarecilerinin zamanı gelince neler yapabileceklerini de göstermektedir. Bu haliyle Kuyucu Murad Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa arasındaki benzerlik ve problemleri çözüm teknikleri dikkate değer bir noktadır.

3. Eşkîya Teftişi Ve Reayanın Sebep Olduğu Bazı Problemlere Yönelik Tedbirler

17. yüzyıl Osmanlı yöneticilerinin, bu dönemde meydana gelen eşkıyalık ve isyan hareketlerine karşı tedbir olarak yaptıkları en önemli icraatlardan birisi şüphesiz reayanın elinde bulunan silahları toplattırmak olmuştur. Devleti yönetenleri bu yönde karar almaya zorlayan en önemli

⁶ Ankara kadısının kaleyi Abaza Hasan'a teslim etmek istemesi ve buna karşı tedbir alınması hakkında ferman sureti.

etken; bu kargaşa dönemlerinde silah taşıyanların sadece köylüler değil, onlardan daha fazla oranda eşkıyalar olabileceği endişesi olmalıdır.

1559 yılındaki Şehzade Bayezid isyanı ile başlayan dönemde, Osmanlı kırsalında, ateşli silahlar yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu mücadele bittikten sonra silahlanan binlerce Anadolu köylüsü ellerinde silahları ile evlerine dönmüş veya başka bölgelere dağılmıştı. Sultan II. Selim'in saltanatının ilk yıllarında Bayezid taraftarlarına karşı "Yevmlü Teftişi" adı altında büyük bir harekâta girişilmiş ancak istenilen netice elde edilememiştir. Elleri silahla dolaşan çift bozan köylüler ile işsiz medrese mezunu öğrencilerin bir kısmı cephelerde görevlendirilmişler ise de çoğu firari halde kırsal kesimde faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu gençleri örnek alan ardılları ise silah edinme hevesine kapılmışlardı. (Turan 1961: 83-96, 159-173; İnalçık 1975: 196-198; İlgürel 1979: 303-307). Bu durum karşısında devlet idarecilerinin alabilecekleri en iyi tedbir, bu silahların toplattırılması olarak görülmekteydi.

Özellikle; Büyük Kaçgun döneminde eşkıyalara ve öncesinde suhnelere karşı halka kendisini koruması için silahlı direniş yapma izni veren hükümetler, 17. yüzyılın bazı dönemlerinde bunun tam tersi bir kararı uygulamaya koymuştur. Daha önce verilen bu serbesti ile Anadolu kırsalında köylüler, devletin izni ile ya devlet tarafından silahlandırılmış ya da kendi imkânlarıyla silah sahibi olmuşlardı. Bu dönemde çok köylü öküzünü atla, saban demirlerini ise silahla değiştirmişti. Sonuçta 16. yüzyıl bitimine doğru Anadolu köylüsü arasında silahlanma oranı oldukça yükselmişti. O dönemde bir tüfek, üç ila beş kuruşa yani neredeyse bir atın yarı maliyetine ve kolay bir şekilde alınabiliyordu. Bu durum bazı bilim adamlarınca, kırsal kesimde yeni ortaya çıkan bir takım toplumsal dönüşümlerin habercisi sayılmaktadır. Silahlanan köylüler, silah kullanmanın bir takım avantajlarının olabileceğini fark ettiler; bu şekilde hem mallarını hem de canlarını koruyabileceklerini kestirebilmekteydiler. (İnalçık 1980: 292 vd.; Barkey 1999: 159, 167, 173; İlgürel 1993: 255; İlgürel 1979: 308-309).

Böyle kolaylıkla silah edinebilme yollarının var olması, isyancılara katılabilecek potansiyel silahlı adamların sayısını artırıyor ve bu sebeple çoğu yerde devlet vergileri toplayamaz hale geliyordu. Bu durum da devlet doğal olarak, silah imalatçılarından köylüye kadar bir takım tebaasını denetlemek, teftiş etmek ve gerekli gördüğü zaman silahsızlandırmak için sürekli dikkat etmek mecburiyetindeydi (Akdağ, 1958: 74).

Halk arasında ve özellikle gençler içinde yaygınlaşan silahlanmanın izlerini celali reislerinin ordularında istihdam edilen tüfekli askerlerin sayısındaki artış ile görmek mümkündür. Canbolatoğlu'nun ordusunda 30 binden fazla, Kalenderoğlu'nun güçleri içinde yaklaşık 10 bin, Abaza

Mehmed Paşa'nın ise hem Ankara hem de Kayseri kuşatmalarında çok sayıda tüfekli askeri vardı.

17. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde, silah taşıma yasağı olması ve taşrada yapılan sürekli teftişler neticesinde halk arasında silah taşıyanların oranının düşmüş olması muhtemel bir gelişmedir. Ancak bu dönemde adları tarihe geçen asi ve eşkıyaların ordularında bulunan tüfekli asker sayısı da yabana atılmayacak kadar önemli miktarlardadır. Abaza Hasan'ın ordularında oldukça önemli sayıda tüfekli asker bulunmaktaydı. İsyân bastırıldıktan sonra yapılan teftiş neticesinde toplanan tüfek sayısı 80 bin olarak belirtilmektedir. (İncik 1980: 294; İlgürel 1979: 308-314). Hatta bazı asilerin ordularında top bile bulmak mümkündür. Kalenderoğlu Amasya ve Tokat baskınlarında bunları kullanmış, Abaza Mehmed Paşa ise Kayseri kuşatmasında toplardan faydalanmıştı. Abaza Hasan ile yapılan Ilgın muharebesinde devlete karşı top kullanan bu asi, elindeki silahları bir yere gömdürmüş ve bu toplar devlet güçleri tarafından tespit edilerek Kayseri kalesine nakledilmişti (Hüseyin Hüsameddin 1330: III/372; Katip Çelebi 1287: II/ 55; İlgürel 1979: 314-315).

Çelişkili gibi görünen bir durum ama devleti yönetenler taşrada zaman ve zemini yoklayarak silah taşıma izni veya toplama emri gönderiyordu. (İncik 1980: 294; Barkey 1999: 174) Aslında devlet sadece reyanın yaşadığı yerlerin coğrafi konumundan dolayı silahlarını toplama veya toplamama kararı alıyor değildi. Bu kararlarda devletin giriştiği uzun dönemli ve yorucu savaşlarda gereksinim duyulan ateşli silah temini meselesi de önemli bir rol oynamış olmalıdır (Goffman 2004: 141-142.).

Anadolu Eyaleti'nde bulunan birçok sancağının kadılarına ve ayrıca Beypazarı kadısına gönderilen bir fermanla; bahsedilen yerlerde bazı eşkıyaların, avlanıyoruz bahanesiyle, yollara ve geçitlere inerek gelip geçen halkı soydukları ve türlü eziyetler yaptıkları bildirilmiştir. Buna tedbir olarak, askeri taifesinden olanlar hariç; çiftçilerin, başka memleketlerden gelen fakat tüccar olmayan yollardan geçen yerli halkın, evlerinde eşkıyalık amacıyla tüfek saklayanların teftiş edilmesi için Zile Voyvodası Mehmed'e görev verilmiştir. Yapılan kontrollerde silah taşımaya izin verilmeyen halkın elindeki tüfekler toplanacak, devlet adına satışı yapılacak⁷ ve sorumlularına gerekli ceza verilecekti.

Burada silahlarının toplatılması belirtilenlerde aranan özellik "*mutlak fesat için tüfenk taşıyanlar*" diye belirtilmiştir. Ama bunları diğerlerinden ayırmak o kadar da kolay bir iş olmamalıdır. Bu yüzden, reyanın elinde bulunan silahlar kendilerini koruma amaçlı bile olsa toplatılmalıy-

⁷ Kimlere satılacağı belirtilmemiş. Silahlar muhtemelen askeri sınıf mensubu olan görevlilere satılmıştı.

di. Hatta ellerinde silah taşımaları için padişah tarafından verilen ruhsatları olsa dahi bu kural herkese uygulanmalıydı (A.Ş.S. 25: 284/1130 ve 1131)⁸.

Kayseri kadısına gönderilen bir hükümde; Sultan I. Ahmed ve Kösem Sultan'ın kızları olan Gevherhan Sultan'ın (Pierce, 1996: 141, 301) paşamalık haslarından olan Yahyalı ve adı verilmeyen bazı köyler reayasının ellerine tüfek alarak eşkıyalığa başladıklarından bahisle; bu halin soruşturularak, bulunan tüfeklerin has voyvodası vasıtasıyla toplatılması istenmektedir. Bundan böyle halkın yeniden toprağı ekip biçmeleri ve ödemeleri gereken vergileri tam olarak ödemeleri ferman edilmektedir (BOA, MD 85: 116).

Bazı yerlerde reyanın ellerindeki silahlar toplanırken orada yaşayanların eşkıyalık yapıp-yapmadıklarına bakılmaksızın ellerinde bulunan bütün silahların, bir tane bile bırakılmadan toplattırılarak Cebahane-i Amire'ye gönderilmesi istenmekteydi. Elbette bunun tek geçerli sebebi vardı; o da merkezi ordunun silaha olan gereksinimiydi (BOA, MD 89: 23 ve 48)⁹ 1642 yılına doğru ülkenin çeşitli yerine gönderilen fermanlar ile reyanın elindeki silahların toplattırılması ve ahalinin bir birlerine kefil yazılarak, çifti ve çubuğuyla meşgul olmaları istenmekteydi. Bu şekilde emirler gönderilmesinin en geçerli sebebi mutlaka hem asayişin temin etmek hem de ordu tarafından ihtiyaç duyulan silahları temin edebilmektir (BOA, MD 89: 89)¹⁰

Bazı istisnaî durumlarda, devleti idare edenler tüm reyanın silahlarını toplamamıştır. Bu iş yapılırken; bölgenin özellikleri dikkate alınmış, özellikle sınır bölgelerinde veya denizden saldırıya uğrama ihtimali olan kıyı yerleşimlerinde, halkın kendisini korumasına izin verilmiştir. Örneğin; bugün Muğla sınırlarında yer alan Meğri sakinleri deniz tarafından sürekli düşman gemilerinin saldırılarına uğradıklarını, gemilerle habersizce gelip baskın yaptıklarını, kendilerini esir edip, mallarını çaldıklarını belirterek, kendilerinin düşmanla sürekli savaş halinde olduklarını İstanbul'a bildirmişlerdi. Böyle olduğu halde bazı ehl-i örf taifesinin gelerek "*silah toplamaya memuruz*" diye hem ellerindeki tüfeklerini toplayıp, hem de tüfek başına 2-3 bin akça paralarını aldıklarını, bu durumdan son derece rahatsızlık duyduklarını söyleyip, sıkıntılarının giderilmesini istemişlerdi. Meğri kadısına gönderilen ferman ile bu durumda olan reyanın kendilerini koruma amaçlı silah taşımalarına izin verilmiş ve üzerlerine varılmaması emredilmiştir (BOA, MD 84: 18).

⁸ Evahir-i Za. 1040 (20-30 Haziran 1631) tarihli ferman suretleri.

⁹ 10 S. 1052 (10 Mayıs 1642) tarihli hüküm; aynı konuda ikinci ikaz hk. bkz. Aynı Defter, H. No. 48, 15 R.1052 (13 Temmuz 1642) tarihli hüküm.

¹⁰ Şam Beğlerbeğine hüküm.

Hiç şüphesiz eşkıyaların verdiği sıkıntının halk arasındaki acısını hafifletmenin ve devletin otoritesini temin etmenin en etkili yollarından birisi de eşkıya teftişi idi. Bu teftişler çok sık aralıklarla yapılmış, devlet müsait olduğu ve kendisine dışardan herhangi bir baskı gelmediği anlarda tüm Anadolu şehirlerini teftişe tabi tutmuştur.

1650'li yıllardan sonra da böyle teftişler oldukça sık aralıklarla yapılmış gibidir. Seferler dolayısıyla; çoğu yerde, özellikle Orta Anadolu'da asker sayısındaki azalmaya bağlı olarak, eşkıyanın cezalandırılmasına gerekli özen gösterilememiş, sefere giden beylerin kapı halkından olup, ayrılarak eşkıyalara katılan leventlerin sayısı artmıştır. Bütün bunları fark eden merkezi hükümet, Sivas Beylerbeyi olan Boynu Eğri Mehmed Paşa'ya Kayseri ve Amasya sancaklarını arpalık tahsis ederek buralarda eşkıya teftişiyle görevlendirmiştir. Paşa, askerleriyle birlikte Kayseri'ye gelerek birkaç ay içerisinde oldukça önemli işlere imza atmıştır. (Ahmed Nazif 1987: 139).

Köprülü Mehmed Paşa'nın yönetimi zamanında; Abaza Hasan isyanı bastırıldıktan sonra, bu isyanın hem reaya içindeki kötü hatırasını silmek hem de taşrada düzeni işler hale getirmek için, İstanbul Kaimmakamı İsmail Paşa eşkıya teftişi amacıyla Anadolu'ya gönderilmiştir. Kendisine çok geniş bir hareket alanı ve teftiş yetkisi verilen İsmail Paşa, İstanbul'dan Hicaz'a kadar olan ülke topraklarında isyana katıldıkları belirlenen tüm asiler ile zorbalık ve zulümleri tespit edilen tüm beyler, yeniçeriler, sipahiler, kadılar, imamlar, müderris ve müezzinler vs. ne varsa hepsinin teftiş ve disipline edilmesi için görevlendirilmiştir (İlgürel 1976: 123)

Bu teftiş esnasında İsmail Paşa'ya verilen diğer görevler ise şunlardır: Reaya oldukları halde, askeri olduklarını iddia edenlerin tespit edilerek tekrar reaya sınıfına dâhil edilmesi, halkın elinde bulunan tüm silahların toplatılması, Peygamber torunu oldukları iddiasıyla devlete olan yükümlülüklerinden kaçmak isteyen sahtekârların tespit edilmesi ve diğer bazı mühim vazifeler. (Oğuzoğlu 1980: 99-100) Tüm bu tedbirler aslında, devletin hemen hemen tüm olağanüstü zamanlarda aldığı rutin tedbirlerdir. Önemli olan bu tedbirlerin ne kadar etkili sonuç verdiği meselesidir.

Bahsedilen teftiş harekâtı hem İsmail Paşa'nın gayretiyle hem de Karaman Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın çabalarıyla güzel sonuçlar vermiştir. Hadım Karındaşı Celali Hasan ve taraftarları yakalanarak bazıları idam edilmiş ve çoğunun da halktan zorla aldıkları mallara el konulmuştur. Aynı anda çeşitli idari düzenlemeler de yapılmış; Konya'da bulunan tüm ulema ve ehl-i örf taifesi sıkı bir takip ve teftişe tabi tutulmuştur. Tamamı yoklanmış, vergiden muaf olanlar tespit edilmiş, işlerini layıkıy-

la yapamayan din görevlileri sınava tabi tutulmuş ve ehil olmayanlar yeni görevlilerle değiştirilmiştir.

Yapılan bu teftiş ve kontrollerin, bazı istismarlara (Uluçay 1944: 323-329, belge no-136)¹¹ yol açmış olmasını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Buna rağmen böyle bir teftiş hareketinin başarılı neticelenmesinde, Köprülü Mehmed Paşa'nın bu tür konulardaki hassas davranışını da hatırlamakta fayda vardır. Çünkü kendisinden sonra ve önce yapılan her teftiş böyle olumlu sonuçlanmamıştır. Teftişlerden olumlu sonuç alabilmek her zaman merkezi yönetimin gücüyle orantılı bir hadise kabul edilmelidir. (Oğuzoğlu 1980:100-101; İlgürel 1976: 123).

Daha önceki isyanlar döneminde hükümetin, taşrada halkın kendisini koruması amacıyla kurulmasını teşvik ettiği *il-erleri* teşkilatı 17. yüzyılın ortalarında artık görülmemektedir. Köylülerin arasından seçilen bir yiğitbaşı ve onun idaresi altına verilen 30-40 kişilik köylü gençlerinin oluşturdukları mahalli koruma birlikleri olan bu teşkilatlanma ile halkın kendisini korumasına imkân verilmişti. Ancak bu daha sonraki dönemlerde bir kutuplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Beyler levent ve sekban guruplarını desteklerken kadılar da il-erlerine arka çıkmışlardır. Bu iki taraf arasındaki cepheleşme zamanla nefrete dönüşmüş ve ileriki dönemlerde bazı celali önderleri bu il-eri teşkilatlarından çıkmıştır. (Akdağ 1999: 276-282, 291-293; İlgürel 1993: 253).

4. Vergi Muafiyetleri Yoluyla Alınan Tedbirler

Osmanlı Devleti'nde, merkezi hükümetler, her zaman taşrada bazı dönemlerde yükselen tansiyonu düşürme yollarını aramışlardır. Bu uygulamalardan birisi de savaş zamanlarında ve diğer olağanüstü durumlarda alınan vergilerin miktarının makul oranlarda düşürülmesi şeklinde tezahür etmiştir. Vergilerin düşürülmesi veya muafiyet uygulaması bazı yerleşim birimlerinin eşkıyalık ve isyan hareketleri sonucu maruz kaldığı nüfus kaybının önlenmesinde etkili olan bir tedbir olarak algılanmalıdır. Ayrıca bu türden uygulamalar ile özellikle taşrada yaşayan genç nüfusun köylerini terk ederek eşkıya veya asi liderlerinin emri altına girmelerinin de önüne geçilmek istenmiş olmalıdır. Çünkü bazı gençler için silahlanıp, bir eşkıya gurubuna veya bir asinin emri altına girmek daha cazip bir yaşam tarzı olabilmekteydi. Bu hareketli ve genç nüfusun yerlerinde tutulabilmesi hükümetler için öncelikli amaç olarak belirlenmiştir.

¹¹ Aslında her teftiş reaya için bir yönüyle ekstra masraf demektir. Muhassıl Mustafa Paşa'nın da Manisa'ya vardığında orada 5 gün konakladığı anlaşılmıştır. Paşa için Manisalıların cebinden 511.641 Akçe çıkmıştı. Bunun yanında 144.000 akçe değerinde bazı hediyelerin de verildiği tespit edilmiştir.

Osmanlı'da vergiye esas taban kabul edilen bir avarız hanesi genellikle 3 ila 15 hane halkından teşekkül ederdi. Eğer hane halkları zengin ise, sayıları az yazılır, yoksul ise sayıları arttırılırdı. Genel bir kriz esnasında ise, bir avarız hanesine yazılanların adedi arttırılarak reayanın üzerindeki baskı hafifletilmeye çalışılırdı (Göyünç 1979: 331-348; Barkan 1986: 15; Faroqi 2004: 658-659). Ele aldığımız dönemde de böyle uygulamalara devam edildiği görülmektedir.

Kayseri'deki bütün ilgili ehl-i örf taifesine 9 Ağustos 1657 (28 L. 1067) tarihinde gönderilen bir fermanda; kendi aralarında işbirliği yaparak, *bedel-i sürsat* ve *bedel-i nüzul* akçelerini, muaf olanları tespit edilerek, halka zulüm ve sıkıntı vermeden toplamaları emredilmiştir. Ancak bu defa daha önce olduğu şekliyle; "*memalik-i Anadolu ve tevabii eyaletlerinde vaki avarız hanelerinin*" beher hanesinden 600 akçe değil, 300'er akçe *bedel-i nüzul* alınması istenmiştir (Kay. Ş.S. 66: 128/336).

Buna benzer uygulamalar daha önce de yapılmıştır; Sultan IV. Mehmed'in cülusunun akabinde 14 Ocak 1649 tarihinde gönderilen bir ferman ile Girit seferi dolayısıyla reaya üzerine yüklenen avarız türü vergilerin fazlalığı devlet tarafından kabul edilmiştir. Birkaç seneden beri hane başına 5'er kuruş alınan vergi bundan böyle 300 akçe olarak alınmaya başlanacaktı. Vergi toplamakla görevli olarak gelenler ise, kendi ihtiyaçları için her bir haneden sadece 20'şer akçe alacaklar, başka hiçbir ad altında ek ücret istemeyeceklerdi. Bu rakam daha öncelerde 40 ila 80 akçe arasında değişmekteydi (Kay. Ş.S. 57: 232/585).

Bu tür uygulamalar reaya arasında oldukça memnuniyet uyandırmış olmalıdır. Bu şekilde tebaanın sultana olan bağlılığı da kuvvetlendirilmek istenmiş olmalıdır. Daha doğrusu bu tür uygulamalar ile halkın kendisini sahipsiz ve çaresiz hissetmesinin önüne geçilmek amaçlanmış gibidir.

Bir diğer uygulama ise; eşkiya ve asilerin sıklıkla kendilerine faaliyet alanı seçtikleri derbent ve geçitlerin (Orhonlu 1990: 65-74) korunması karşılığında, buraların yakınında yaşayan halkın bir takım örfî vergilerden muaf tutulması şeklinde olmuştur. Burada amaç; reayayı yaptıkları işe özendirerek, korunması gereken tesislerin müdafaası yolların ve geçitlerin güvenliğinin temini idi. Ankara'ya bağlı Çukurcak ve Kalecik arasında bulunan Karayokuş diye bilinen geçit bu konuda örnek verilebilir. Bu geçit Erzurum-Diyarbakır ve oradan da İran'a giden ana yol üzerinde olup, korunması devlet için ve bölge için çok önemlidir. Ancak daha evvelden yapıla gelen saldırılar sonucu, geçide yakın olan bütün bölge harap olmuş, bu da eşkiyanın işine yaramıştır. Çünkü yakın mesafede onların eşkiyalığına dur diyecek bir güç kalmamıştır. Devlet bu eksikliği gidermek amacıyla, daha evvelden derbentçilik yaptıkları bilinen fakat

eşkiyalar yüzünden bu işi bırakan Kurbağa karyesinin halkını, önceden olduğu gibi bütün tekâlif-i şakka türü vergilerden muaf tutarak buraya derbentçi olarak atamıştır (A.Ş.S. 25: .../1169)¹²

5. Taşradaki Görevlilerin Düzene Sokulması

Bu başlık altında ele alınan hususlar, öncelikle çeşitli bahanelerle taşrada görev yapan ehl-i örf taifesinin denetimi, cezalandırılması ve gerekirse öldürülmesi şeklinde alınan tedbirlerdir.

1635 yılında Revan seferine çıkan sultan IV. Murad, İstanbul-İzmit-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas yolunu takip ederek Erzurum'a ulaşmıştır. Hem bu yolculuk hem de daha sonra yapılacak olan Bağdat seferi aslında Anadolu'da arta kalan eşkıya döküntülerinin ve halka çeşitli şekillerde zulmeden yöneticilerin temizlenmesi için çok iyi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu yolla suçlu bulunan birçok devlet görevlisi ya azledilmişler veya canlarından olmuşlardır. Padişah daha önceden eşkıya ve zorbarların isimlerini ve buldukları yerleri tespit ettirerek, onlara fırsat vermeden yakalatmış ve cezalarını vermiştir. Bu sayede ülkede biraz olsun huzur sağlanabilmiştir.

Sefer esnasında ordunun konakladığı menzillere gelen şikâyetler çok ciddi bir şekilde değerlendirilerek, sorumlular bulunmaya ve cezalandırılmaya çalışılmıştır. Hatta bu konuda o kadar titizlik gösterilmiş ki, o tarihte suçu olsun veya olmasın geçmişinde asilik yapmış veya halka zulmetmiş kim varsa yakalandıkları yerde cezalandırılmışlardır. Bunların sancak beyi veya beylerbeyi olması dahi bir şey değiştirmiyordu. Padişah, bu tür insanların fırsatını bulunca yine eskisi gibi davranacaklarını düşünerek mümkün olan en sert cezaları vermekte tereddüt göstermiyordu.

Akşehir'e varınca eski zorbalardan, sonradan Karaman Beylerbeyi olmuş olan Celeb-oğlu Ali Paşa haksız yere devre çıktığı için canından olmuştur. Ardından ordu Konya'ya gelince burada, Araboğlu adı verilen eşkiyabaşı katlettilmiş. Aslen zorba olan, Manisa Sancakbeyliğinde bulunan eski Karaman Beylerbeyi Dudu (Tutici) Hasan Paşa, meşhur kapı halkı ile ordugâha gelir gelmez kellesini kaybetmiş, Sivas'a gelince Beyşehir Sancakbeyi Keskinli Ali Paşa, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa, Trabzon'dan top sevkiyatından kusurlu bulunan Sivas Beylerbeyi Boşnak Ali Paşa ve bir ferman gönderilip kellesi getirtilen Budin beylerbeyi Cafer Paşa gibi bazı mühim valiler de çeşitli hata ve eksikliklerden dolayı hayatlarını kaybetmişlerdir.

İlmiye sınıfından; Karaağaç kadısı Mehmed Efendi, Kayseri Kadısı

¹² Evasit-ı Şaban 1040 (Mart ortaları 1631) tarihli ferman sureti.

Gökdereli-zade Efendi, Karayılanoğulları'nı şikâyet ederek öldürülmelelerini temin eden Konya Kadısı Şehla Mehmed Efendi ve İzmir Kadısı Tevfiki-zade Mehmed Efendi gibi ileri gelen görevliler değişik sebeplerle hayatlarından olmuşlardır. Bu sebepler arasında; özellikle eskiden zorbalık etmiş olmak, eşkıyaya yataklık etmiş olmak veya zorbaların takibinde kusur etmek veyahut yol yapımı ve ordunun erzak temini işlerinde ihmalinin olması gibi suçlar sayılabilir. (Solakzade, 1298: 755; Danişmend, 1972: 3, 362-363; Zeyrek, 1999: 15-32; Uzunçarşılı, 1988: III/I, 194-197.)

Üstelik padişah sefere giderken Üsküdar-Eskişehir-Konya-Kayseri-Sivas-Erzurum'u takip ederek Kars üzerinde Revan'a ulaşmışken; geri dönüş yolculuğunda bir başka yolu tercih ederek, Van-Bitlis-Diyarbakır-Malatya-Sivas-Tokat-Amasya-Bolu-İzmit üzerinden Üsküdar'a gelmiştir. Muhtemelen bu şekilde alternatif güzergâhı tercih etmesi, Padişahın tüm ülke çapında genel bir teftiş yapma arzusundan da kaynaklanmaktaydı. (Ünver, 1953: 548-551.)

Buna benzer bir başka temizlik ve teftiş harekâtı 1638 Bağdat seferi esnasında yapılmıştır. Sefer hazırlıkları yapılırken padişah bir ferman çıkartarak, reayaya sıkıntı verilmemesi hususunda ilgilileri şiddetle uyarmıştır. (BOA, MD 87: 74/146.) Konya Ilgın'a varıldığı zaman Sakarya Şeyhi diye nam salan Ahmed, sözde mehdilik iddiasıyla 7-8 bin kişilik ordusuyla üzerine gönderilen kuvvetleri yenmiş, daha sonra yakalanarak 12 adamı ile padişahın huzuruna getirilmiş ve öldürülmüştü. Padişah bir önceki Revan seferine giderken Konya'da Mevlevi Şeyhi olan Molla Hünkaroğlu Bekir Çelebi'ye iltifatta bulunmuş ve tekke mutfağının tahsisatının arttırılması konusunda ilgililere talimatlar vermişti. Bu amaçla birçok nahiyenin cizyelerini tekkenin mutfağına bağlattıktan başka, Suğla'dan da her yıl mutfak masrafları için bir yük akçe verilmesini emretmişti. Muhtemelen, Padişahın bu ilgisinden dolayı cesaretlenerek, çekinmeden çeşitli suiistimaller yapmış olan şeyh hakkında şikâyet gelmiş; tekke mutfağı için gelen paraları yerli yerince harcamayıp, biriktirdiği için de Sultan IV. Murad derhal idamını emretmişti. Araya ricacıların girmesiyle mallarına el konulmuş ve İstanbul'a sürgün edilmişti. Konya'da sekiz gün kalan padişahın, şehirde huzurun temini için önemli icratlar yapmış olduğu da anlaşılmaktadır. (Naima, 1280: 3, 336-340; Uzunçarşılı, 1988: III/I, 199-201; Faroqi, 1975: 198-199, 201)

Devletin taşrada otoritesini göstermesi ve halkını yönetebilir merci olduğuna ikna edebilmesi önemli bir meseledir. Bu temin edildiği vakit, çaresizlik içinde, bazen eşkıyaya yardım edebilen reyanın devlete olan güveni de doğal olarak artacaktır. Örneğin Kara Haydaroğlu'nun en güvendiği adamlarından asi Akyakalıoğlu, isyan döneminde halktan oldukça yüklü miktarda para ve kıymetli mal gasp edip, servetine servet kat-

mıştı. Ancak devlet isyanı bastırınca, asilerin önde gelenlerini yakalamış ve halktan aldıklarını sahiplerine tekrar iade etmek için gayret etmiştir. Bu amaçla Akyakalıoğlu'nun elindekiler de alınmış ve bu iş için Haymana Voyvodası görevlendirilmiştir. (A.Ş.S. 36: 91/267)¹³

Devletin kuvvet ve kudretini halka göstermesi için taşrada en önemli iş sancak idarecilerine ve kadılara düşmektedir. Bu amaçla eşkıya tedibinde ve isyanların bastırılmasında bu görevliler, merkezi yönetim tarafından sık sık uyarılara hatta azarlamalara maruz kalmaktaydılar.

Devletin hem kendi otoritesini temin açısından hem de reayanın acılarını hafifletmek açısından aldığı en önemli tedbirlerden birisi de yakalanan asilerin, işbirlikçi devlet görevlilerinin, kadıların, vs bütün kadroların yakalandıkları yerde cezalandırılmaları ve halktan aldıklarının geri sahiplerine dağıtılması olmuştur. Eğer zaman zaman bu yapılamamış olsa idi, her halde reayanın hayatı daha da çekilmez bir hal alırdı. Böylelerine verilen cezalar mutlaka devlet için de iyi bir propaganda vesilesi teşkil etmekteydi. Bu şekilde devletin zor zamanlarında reayanın tepesine binenlere de yaptıklarının yanlarına bırakılmayacağı mesajı veriliyordu. Buna; eski Ankara kadısı Kederoğlu Mehmed'in Abaza Hasan'la ittifak ederek, el altından adamlar gönderip, asileri desteklediği iddiası ile suçlandığı durum örnek verilebilir. Kendisi katledilmiş, arkasında kalan ne varsa hepsi tespit edilmiş, varislerine ve hak sahiplerine iade edilmişti.¹⁴

Bir diğer örnek ise, kendisi daha sonra sadrazam olacak olan Köprülü Mehmed Paşa'nın halktan aldığı fazla paranın sahiplerine geri iade edilmesiyle alakalı olanıdır. (A.Ş.S. 39: 183/550 ve 551)

Ankara sicillerinde kayıtlı 1653 tarihli bir belgede; Ankara sancağı mütesellimi olan Derviş, bölgede zuhur eden eşkıyanın hakkında gelmek için yeterince gayret göstermediği ve bu yüzden meydana gelen olaylardan sorumlu olduğu bahanesiyle uyarılmıştı. Çünkü bu eşkıyalar, halka yaptıkları zulüm bir yana Karaca adlı yerde Merzifon Müftüsü'nü de öldürmüşlerdi. Eğer bir daha sancakta sarıca eşkıyasına rastlanırsa, paşanın pişman olacağı ve cezasını çekeceği kendisine bildirilmişti. (A.Ş.S. 39: 185/565)

17. Yüzyıla gelindiğinde geçen yüzyıldan beri devam eden ekonomik kriz nedeniyle ulufelerin gerçek değeri çok düşmüş, ayrıca boşalan kadrolar hazineye haber verilmeden doldurularak bazıları tarafından geçim aracı olarak kullanılmaya başlanmıştı. Çok bilindik haliyle, rüşvet veya kayırma ile vazife sahibi olmak oldukça yaygın bir durumdu. Bu hal

¹³ Evail-i Zilka'de 1058 (Kasım ortası 1648) tarihli belge.

¹⁴ Kederoğlu Mehmed ile ilgili bilgi tezimizin Birinci Bölümünde s.126-128 verilmiştir.

kadroların şişirilmesine ve gizli bir işsizler ordusunun ortaya çıkmasına sebep olmuştu. (Tabakoğlu, 1985: 213.) Kadrolardaki bu şişkinliğe karşı 17. yüzyılın ortalarından itibaren taşra defterdarlıklarında bulunan kadrolar teftiş edilmiş ve fazlalıklar azaltılma yoluna gidilmiştir. Mesela 1658 yılında Muhasebe-i Evvel kalemi dâhilinde bulunan Karaman, Rum, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Şam hazine defterdarlıklarında bulunan fazla kadrolar tespit edilmiş ve yayınlanan bir ferman ile çeşitli kadrolar kısıtlanmış veya kaldırılmıştır. Bu tedbir alınmadan bu 6 eyalet maliye teşkilatlarının senelik maaş yükü yaklaşık 1 milyon 155 bin akçe iken alınan bu tedbirler ile 486 bin akçeye indirilmiştir. (Özvar, 2002: 1620.) Görüldüğü gibi bu çok önemli bir tasarruf olup, ayrıca fuzuli yere devletten geçinenlerin de önü alınmış olmaktadır.

6. Halkın İsyancılarından Korunmak İçin Aldığı Tedbirler

Bu başlık altında reayanın yaşadıkları yerlerde çektikleri sıkıntıları azaltmak ve hadiselerin zararlarını en aza indirmek için kendilerince düşünüp uyguladıkları bazı çözüm yollarından ve var olan bazı kurum ve yapıları çıkarları için nasıl kullandıklarından bahsedilecektir.

Canlı ekonomisi ile belli başlı Anadolu şehirlerinden birisi olan Ankara, XVII. yüzyıl boyunca çok sayıda eşkıyanın uğrak verdiği gözde yerlerden birisi olmuştur. Şehir yöneticileri ve halk bunu bildiklerinden olsa gerek bu tür saldırılara karşı oldukça etkili savunma yöntemleri geliştirmişlerdir. Kalesinin verdiği avantajla, 1604 yılında Karakaş eşkıyasına karşı, 1605 yılında Celali Hasan ve 1606 yılında Kalenderoğlu'na karşı bu başarılı korunma düzeni devam ettirilmiştir. (Ergenç, 1995: 77-78.)

Savunmaya yönelik olan bu tertiplerin en önemlisi şüphesiz, 1606 yılında Ankara kadısı olan Vildanzade Ahmed Efendi'nin önderliğinde bitirilen, şehrin etrafını muhkem bir sur ile çevirme projesidir. Aslında bu işe kendisinden önce başlanmış ama Onun gayretleri ile bu proje kısa sürede sonuçlandırılmış ve halk saldırılar karşısında rahat bir nefes almışlardır. (A.Ş.S. 10: çeşitli sayfalarından aktaran Ergenç 1995: 16, 164-165'de 12 numaralı dipnot; Ergenç 1980: 87-88, 96; Şakiroğlu 1992: 8).

Ankara'nın, XVII. Yüzyıldaki görünümü bir önceki asra göre biraz değişmiş gibidir. XVI. Yüzyılda şehre gelen yabancı gezginler şehrin etrafında sur bulunmadığını belirterek, evlerinin de çok iyi olmadığını söylemekteydiler. (Göyünç 1967: 72). Ama yukarıda bahsedildiği gibi, isyanlar döneminde şehrin muhafazası için etrafına bir sur inşa edilmiş ve birinci dalga isyanlardan sonra şehirde daha iyi evler yapılmaya başlanmıştır. Evlerin kalitesinin artmış olması bu surun şehir ekonomisine eşkıyaların verdiği zararı azaltmış olabileceği ihtimalini de akla getirmek-

tedir.

Şehirlerde halkı dış saldırılara karşı koruyan önemli yapıların başında şüphesiz kaleler gelmekteydi. Ele alınan merkezler içinde kalesi ile öne çıkan şehir yine Ankara'dır. Kaleler merkezi yönetim için de çok önemli savunma mekanizmalarıydı. Bu yüzden buralarda şehirlerin savunmaları için sürekli cephane ve silah bulundurulmaktaydı. Abaza Mehmed¹⁵ 1623 yılında Ankara'ya saldırmıştır. Bu saldırıdan 2 yıl önce 1621 yılında Ankara kalesi cephaneliğinde yapılan bir sayım bize kalede bulunan silah ve diğer malzemeler hakkında bilgi vermektedir. Bu sayımda tespit edilen malzemelerden bazılarının isim ve miktarı şöyleydi:

69 köhne tüfek	3 eski kazma,
98 yeni tüfek	3 çatal demir,
4 kurşun sandığı ve kesim demiri	30 demir topuz
4 küçük top	2 mismar ¹⁶
35 kantar barut	237 okka pamuk
5 çift top arabası parçaları	1 boş sandık
4 şahi benzeri top	60 adet eski keman ¹⁷
3 adet boş tüfenk sandığı	200 adet kesim demiri
9 top yıkama bezi	2 zemberek

10.000 ok ucu; Bunlardan başka 9 tane mancınık Sulu Han'a götürülmüştü (A.Ş.S.19: 198/1326'dan aktaran Şakiroğlu 1992: 9).

Bu tarihten sonra mutlaka kaleye başka şekilde malzeme nakli yapılmış olmalıdır. Ancak biz sadece bir fikir verebilmesi için bu listeyi yukarıya aldık. Bu sayılan malzemeler belki de bir şehrin savunması için yeterli değildi. Yukarıda bahsedilen savunma surlarının varlığı ve yöneticilerin becerikliliği sayesinde 2000 adamı ile şehri kuşatan Abaza Mehmed 6 ay uğraşmasına rağmen iç kaleyi alamamıştır. Merkezi hükümet olaydan haberdar olunca bastırmak için, Cağalazade Sinan Paşa'nın oğlu Mahmud Paşa'yı üzerine serdar tayin ederek, Anadolu ve Karaman Beylerini de emrine vermiştir. Kalede barut bitmiş ve kıtlık baş göstermiş bir halde kuşatma devam ederken Abaza Mehmed ayağından vurulmuş ve kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır.

Bu esnada devletin Bağdat ile ilgilenmesi de Abaza'nın kuvvetlenmesine ve kuşatmanın bu kadar uzamasına zemin hazırlamıştır. Daha önce ve sonra yapılan saldırılar esnasında halk bu tür girişimlere destek olmamış ve devletin devamına inanmış görünmektedir. İsyancılar devri

¹⁵ bkz (Kâtip Çelebi 1287: II/55; Abdülkadir Efendi 2002-2003: II/771-779; Danişmend 1972: 3/360)

¹⁶ Demir kazık, çivi

¹⁷ Ok atan yay

bitince, bahsedilen meşhur sur ve kale bir ihmale uğramış ise de yapısının ve taşlarının sağlamlığı yıkılmadan, bakımsızlığa direnebilmiştir (Şakiroğlu 1992: 9-10; Andreasyan 1968: 131-142).

Aynı şekilde, Abaza Hasan isyanı esnasında da Ankara kalesi hem halkın hem de şehir idarecilerinin en önemli sığınağı olmuşa benzer. 1651 yılı Temmuz'unda Abaza eşkıyasının adamları Ankara ve civarında saldırıya başladıklarında merkezden gelen emirlerde, Ankara kalesinden sorumlu olanlara sıkı sıkı tembihatlar yapılarak, kalenin muhafazasında can ve başla gayret edilmesi istenmiştir (A.Ş.S. 37: 165/416).

Bu tarihlerde Ankara Sancağı Mutasarrıfı Muslı'ya ve daha sonra da Abdullah Paşa'ya gelen başka emirlerde, yine kalenin elde tutulması, çok iyi korunması ve şehrin etrafında bulunan yeniçerilerin ve yeniçeri serdarlarının tamamının, halktan ve ayan-ı memlekette ise isteyenlerin iç kaleye alınması emredilmektedir. Bu işi yaparken de gerekirse halktan gönüllü birlikler temin edilmesi ve canı gönülden savunma yapılması istenmektedir (A.Ş.S. 37: 165/417, 169/423).

1655 yılı Ağustos ayında Ankara sahrasına gelerek şehri tehdit eden ve şehirde bulunan askeri tairesinin kendisine katılmasını isteyen Bigalı Mustafa'ya karşı da kalenin çok iyi korunması ısrarlı bir şekilde emredilmiştir (A.Ş.S. 41: 189/492; Taş, 2006: 109, 152).

Abaza Hasan Paşa, isyanı esnasında Konya'da da kendisine müttefikler bulmuştur. Burada Abaza Hasan adına faaliyetlerine meşruluk kazandırmak isteyen kişi, celali önde gelenlerinden Hadım Karındaşı Hasan'dır. Bu şahsın verdiği zararı def etmek isteyen merkezi kuvvetler Konya civarına geldiğinde iki ordu arasında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalardan korkup, paniğe kapılan halk, şehri ve kendilerini korumak amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin en başında, halkın, şehrin etrafında var olan surları tahkim ederek savunma hattını güçlendirmesi sayılmalıdır (Katip Çelebi, 1287: II/392-393; Oğuzoğlu, 1980: 98-99). Yüzyılın başındaki büyük isyan dalgasında çok önemli bir savunma görevi gören, çeşitli Anadolu şehirlerinde var olduğu bilinen bu surların Konya'da da halkın güvenliği açısından çok önemli olduğu aşikârdır. 12 adet giriş kapısı olan surlar Selçuklular zamanında yapılmıştı. Yeniçerilerin koruduğu bu kapılar, güvenli olmaları sebebiyle birer ticari merkez haline gelmişlerdi (Ergenç 1995: 32-33).

Devlet; sıkışık dönemlerinde, özellikle birkaç cephede savaşa devam ettiği zamanlarda, şehirlerin savunmasında geçici de olsa zorlanmış olmalıdır. Bundan dolayı hiç değilse halkın bir müddet emniyet içerisinde kendini savunabileceği yerler olan kalelerin ve surların muhafazasına azami derecede önem verilmiştir. Eşkîyanın veya asilerin şehirlerin etrafındaki savunma hattının yarararak, içeriye girmesi halk için olduğu kadar

devlet için de hem bir yıkım hem de çok büyük ekonomik kayıplara sebep olmaktaydı. Bu tür hadiseleri engellemek için en iyi çözüm elbette surlar ve daha içeri de ise kalelerdi. Ankara kalesi de savunmaya elverişli yapısı, sağlamlığı ve silah donanımı ile Evliya Çelebi'nin övgüsüne mazhar olmuş ve ele geçirilmesinin çok zor olduğundan bahsedilmiştir. Çok kalabalık olan eşkıya çetelerine veya asilere karşı bütün şehirler kendilerini savunmakta yeterli olamıyorlardı. Nüfusu on binden fazla olmasına rağmen, Urfa, Karayazıcı'ya karşı direnememiş ve kapılarını açmak zorunda kalmıştı. (Evliya Çelebi 1999: 2/224; Akdağ 1999; 386; Faroqhi 2000: 335).

Evliya Çelebi'de ve belgelerde geçen kayıtlardan anlaşıldığına göre, Kayseri kalesi de hem sahip olduğu silahları ile hem gerektiğinde güvenlik amaçlı kullanılabilmesi hem de tahıl stokları ile resmi belgelerin saklandığı özel bölümleriyle bu dönemde önemli görev ifa etmiştir. Kale dış ve iç olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Seyahatname'de verilen malumata bakılırsa, iç kalede iki yüz hane barınmaktaydı (Evliya Çelebi 1999: 3/105-106; İnbaşı 2001: 825-829.).

Şehirlerin dışında kalan daha küçük yerleşim yerlerinde yaşayan halk ise kendilerince bir takım çözümler ile eşkıya ve asilerden korunmaya çalışıyorlardı. Birinci dalga Celali isyanları sırasında görülen ama ele aldığımız devirde artık belgelerde geçmeyen bir korunma tedbiri de köylülerin devletten aldıkları izinle kurdukları *İl-erleri* ismi verilen güvenlik sistemidir. (Akdağ 1999: 210-212).

Bir başka tedbir ise, daha büyükçe köylerin etrafına toprağın kazılmasıyla veya topraktan yükseltelen duvarlar ile yerleşim yerlerinin korunması idi. Bu hendekler ile korunan yerlerin ismi merkezi hükümetler nezdinde palanka idi. Celali isyanlarının yoğun olarak yaşandığı dönemlerde hükümetler halkın kendisini koruması için bu türden yapılara izin vermektedir. Ancak bir yerde var olan eşkıya tehdidi kalkar kalkmaz merkezden gelen emirler, palanka yapımına izin vermekten ziyade, yapılmış olanların yıkılması yönünde oluyordu. Çünkü bu tür yapılar ilk dönemde gerçekten çok önemli bir işlevi yerine getirerek halkı eşkıya saldırılarına karşı korumuştur. Ancak ilk dalga isyanların görece dinmesiyle beraber bu palankalara sahip olan yerler eşkıyalar için iyi birer sığınak vazifesi görmeye başlamışlardır. Bazen de yerli halk bu palankalara güvenerek vergi toplamaya gelen görevlilere karşı direnebiliyorlardı. Bu türden sebepleri göz önüne alan yöneticiler artık ihtiyaç kalmadığını düşünerek, bu yapıların kaldırılmasını istemişlerdir. (Akdağ, 1999;450-451, 494-495; BOA, MZ, 8: 6, 78, 82, 92, 168, 171, 235, 252, 269, 376, 419, 422, 424, 427, 447, 456).

1642 yılında, Anadolu Beylerbeyine gönderilen bir hükümde; Korubazarı Kazasına bağlı iki karyede daha evvelden yapılmış olan palankaların yıktırılması, ahalinin elinde olan silahların toplattırılması ve içlerinden şaki olanların yakalanması emredilmekteydi. Ancak köylerden birisinde, gönderilen emre itaat edilmeyip, palankalara kapanılarak gönderilen kuvvetlere karşı konulduğu bildirilerek bu durumda olanlara fırsat verilmemesi ve suçluların yakalanması istenmekteydi. (BOA, MD 89: 13.) Kimi yerlerde ise halk, savunma amaçlı olarak yaşadıkları yerlerde bulunan eski kaleleri olabildiğince acele bir şekilde tamir ediyordu. Bunlardan birisi de Ayaş'ta bulunan eski kaledir (Akdağ 1999: 450-452; Faroqhi 2000: 336).

Eşkîyalara karşı halkın güvenliğinin temininde önemli bir vazifesi olan diğer yapılar ise, bedestenler ve kervansaraylardır. Bu binalar sağlamlık yönünden kaleleri aratmaz nitelikte yapırlardı. 17. Yüzyılın ortalarında tüm Anadolu'ya ün salmış eşkıyaların durdurulmasında bu bedesten ve kervansaraylar bile yetersiz kalmıştır. Hatta buraları çoğu haydut için çok iyi birer geçim kapısı olarak görülmekteydi. Etrafında bekleyen askerler bile buralara saldıran eşkıya ve asileri durdurmaya yetmez hale gelmişti. Ama tüm bunlara rağmen bu yapılar yine de tüccarların çeşitli ticari malları için en güvenilir yerler olarak önemini korumuştur. Bütün bu yapılar, aslında kimi devlet ileri gelenlerince, halkın ihtiyaçlarını parasız karşılaması için yaptırılmaktaydı. Kimi dönemlerde, bazı devlet idarecileri fazladan ve gereksiz yere halka yük getiren hanlar yaptırdığı için suçlanmıştı (İnalçık 2003:154-155). Ama bazı yerlerde de bu tür yapılar etrafında zamanla önemli yerleşim merkezleri oluşmaktaydı.

Halkın kendilerini zulümden ve eziyetten korumak için en çok kullandığı yollardan birisi de şehirlerinde veya oturdukları yerlerde kendilerine zulüm eden görevlileri bir şekilde görevden aldırarak, başlarından def etmek veya en azından bu türden idarecileri İstanbul'a şikâyet ederek onları ikaz ettirmek olmuştur (Ergenç 1982:112). Bununla ilgili sicillerde oldukça fazla belge görmek mümkündür. En azından bu türden çıkış yolları bulabilmeleri reaya adına sevindirici olmalıdır. Kayserililer bir defasında sancak beyi Mustafa Paşa ve adamlarının verdiği rahatsızlıktan dolayı, sancak beyini görevden aldırılmayı başarmışlar ve yerine Dilaver Paşa atanmıştır (1652). Bir keresinde de hal ve hareketleriyle herkesi rahatsız eden şehir kethüdalarının yerlerine başkalarını getirtebilmişlerdi (Kay.Ş.S. 59: 72/207; Kay.Ş.S. 66: 107/225 ve 226)¹⁸.

Çok daha önceden Kayseri beyi olan İn'amzade Ali de yaptığı haksızlık ve zulümlerin karşılığını, halkın ayaklanması sonucu canıyla ödemişti. (Ahmed Nazif 1987:126). Bu olaylar, çok bilindiği haliyle

¹⁸ Ayrıca şehir kethüdaları için bkz. (Ergenç, 1995: 76-77).

reayanın tümünden çaresiz olmadığı, bazı durumlarda bir şeyleri değiştirme imkânlarının olabildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bu türden bir hadise Konya'da da yaşanmıştır. Gürcistan ileri gelenlerinden Mağrav Bey (daha sonra Müslüman olarak Mehmed ismini almıştır), o civarlarda İran'a karşı gösterdiği başarıları sebebiyle, devlet tarafından taltif edilerek İstanbul'a çağrılmış ve bu hizmetleri karşılığında kendisine Karaman Eyaleti verilmişti. Bu görevi alınca kendi ülkesinden beraberinde getirdiği adamlarından zalim birini bölgeye mütesellim tayin etmiş ve bir yığın sekban ve çapulcu asker ile Konya'ya göndermişti. Bu askerler, Konya'da halka olmadık eziyetler etmiş; kızların başını tıraş ettirerek erkekler gibi atlara bindirmişler, soygun ve talan işlerinde sınır tanımaz bir noktaya gelmişlerdi.

Bu zulüm çekilmez bir hal alınca, Konya'da Serçeşmelik¹⁹ (Sertoğlu 1958: 285-286, 292) yapan İbrahim Çelebi (Akkaş Emir-oğlu) ayağa kalkan Müslümanlara önderlik etmiş ve Konya sahrasında bulunan Gürcülerin ve mütesellimin çadırını basarak ele geçirmişler ve Konya'da hapse atmışlardır. Elebaşlarının bu halini gören sarıcalar ise dağılıp gitmişlerdir. Halk yapılan zulüm ve eziyetler için kadıdan belge alıp, seçilmiş adamlar ile beraber eşkıyayı İstanbul'a Sadrazam Hüsrev Paşa'ya göndererek beladan kurtulmuşlardır. Bu şekilde zalimliği anlaşılan Mağrav Bey'in üzerine Anadolu Beylerbeyi ile Niğde sancak beyi gönderildiğinde, işin ciddiyetini anlayan asi teslim olmuş ve 14 Safer 1039 (3 Ekim 1629) günü Haleb'de vezir-i azam otağı önünde oğlu ve adamlarıyla beraber idam edilmiştir (Naima 1280: III/6-8).

Konya kadısına gönderilen 1644 tarihli başka bir fermanın ise Karaman defterdarının halka yaptığı zulümler sebebiyle görevden alınması anlatılmaktadır. Defterdar Yakub'un yaptığı eziyetlere takatleri kalmayan Konyalılar; eğer bu adam vazifesinde devam ederse, her birisi vatanlarını terk edeceklerini söyleyip, hallerine merhamet edilmesini istemekteydiler. Bundan evvelki defterdar Murad'ın iyi halli olduğunu ve kendilerini gözettiğini bildirerek, görevin yine ona tevdi edilmesini arz etmişlerdir. Gönderilen fermanla bu isteklerine uyularak, eski defterdar Murad görevine iade edilmiş, Yakub'un bundan sonra işlere müdahil olmaması Konya kadısına bildirilmiştir (Kay.Ş.S. 51: 243/645).

Bir defasında Seydişehir kazası halkı, Beyşehir Sancak beyinin adamlarının yaptığı haksızlık ve fazladan topladığı vergilerden kurtulmak ve bu türden zulüm yapanları defetmek maksadıyla, bir i'lam almak için Konya kadısına müracaat etmişlerdi. Buradan sonra da aldıkları belge ile

¹⁹ Çoğunlukla düzenli olmayan taşra birliklerinin başındaki reisleri için kullanılan bu tabir, özellikle Sarıcaların İstanbul'da devlet nezdinde bulunan temsilcileri için kullanılan bir terimdir.

İstanbul'a sancak beyini ve adamlarını şikâyet etmeyi planlamışlardı. Ancak mahkemede bey adına vekil olarak bulunan Hidayetullah, durumun ciddiyetini görerek, İstanbul'a gitmekten vazgeçmeleri karşılığında, kendilerinden haksız olarak alınan ne varsa hepsinin iadesi için Beyşehri mutasarrıfı ile görüşerek bu işi çözebileceğini, bildirmiş ve bundan sonra reayaya, taraflarından herhangi bir haksızlık ve baskı olmayacağına dair söz vermiştir. Bu durum mahkemede kayıt altına alınmış ve bu şekilde halkın öfkesi dindirilebilmişti (2 Şubat 1642) (Kon.Ş.S. 6: 83/2).

Halkın kendisini bir nebze olsun rahatlatmak için geçici de olsa müracaat ettiği yollardan birisi de, kendilerine ve yerleşim yerlerine musallat olan eşkıya çetelerinden kurtulmak için, onların istedikleri parayı kendi aralarında toplayıp, belayı başlarından savuşturmak şeklide olmuştur. Bununla ilgili olarak üzerlerine düşen miktarı vermek istemeyenlerden bazıları köyde yaşayanların şikâyetleri üzerine mahkeme kayıtlarına dahi geçmişlerdir (Kay.Ş.S. 66: 9/20).

Bu konuda söylenecek bir tedbir türü de sadece isyan ve eşkıyalar için olmasa da bu konuda da faydası olduğu şüphe götürmeyen mahallenin mahremiyeti ve güvenliği konusunda aynı mahallede yaşayanların birbirlerine kefil olmalarıdır. Bu şekilde mahallede işlenen suçların önüne geçilmek istenmiş ve etkili bir güvenlik tertibatı hedeflenmiştir. Çünkü suçu işleyen tespit edilemediği zaman bütün mahalle halkı sorumlu olup, doğan zararın tazmini de ortaklaşa yapılmaktaydı (Ergenç, 1984: 73-75).

Ayrıca saldırılar esnasında şehirlerin korunması için esnaf ve zanaatkarlar da canla başla gayret etmişlerdir. Zaten çok disiplinli bir teşkilata sahip olan Osmanlı esnafı, bu dönemlerde kendi içlerinde bulunan esnaf liderlerini aynı zamanda birer başbuğ olarak kabul edip, onun etrafında yaşadıkları yerlerin savunmasında görev almışlardır (Yücel,1974:684-685).

SONUÇ

Asi ve eşkıyaların çeşitli sebeplerle giriştikleri hadiseler ülkenin ve şehirlerin sosyo-ekonomik yapısına farklı cephelerden bir takım zararlar vermiştir. Bu olayların yol açtığı tahribatı en aza indirmek için gerek merkezde bulunan yöneticilerin gerek taşra idarecilerinin ve gerekse halkın çeşitli savunma mekanizmaları geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Geliştirilen farklı çözüm yolları ile problemler karşısında her zaman olmasa da genellikle başarılı sonuçlar alındığını söylemek mümkündür. Planlanarak veya şartların zorlamasıyla alınan bu tedbirler olmasa idi halkın daha fazla sıkıntılara maruz kalacağı kesin görünmektedir. Bu türden tedbirler ile asayiş ve düzen önemli ölçüde korunmuş, bazı boşalan

yerleşim alanları tekrar şenlendirilmiş ve reayanın devletle olan münasebetlerinde var olan ölçü muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

Devleti yönetenleri en çok düşündüren meselelerden birisi; bu olaylar sonucunda yerleşim alanlarında meydana gelen nüfus kaybı veya başka yerlere göç hadisesidir. Böyle bir durumda, ülkenin hazinesi için tespit edilmiş olan vergi gelirlerinde azalma olacağı kesindir. Vergi gelirlerindeki kaybı önlemenin en iyi yolu, Osmanlı belgelerinin diliyle ifade edecek olursak; “kadimden olugelene” riayet etmek ve daha önce belirlenen çerçeve içerisinde reayanın yaşamını devam ettirmesine özen göstermektir. Ayrıca bu konuda çeşitli dönemlerde, vergi oranlarında düzenlemelere gidilmiş, zaman zaman yükselen vergi miktarları daha makul seviyelere çekilmiştir. Dönemin layiha yazarlarının en çok yakındığı konulardan birisi olan bu meseleyi belirli ölçüler içerisinde devleti idare edenler de paylaşılmış görünmektedir. Ancak, 17. yüzyıl içerisinde yaşanan değişim ve dönüşümleri kavramış olması muhtemel görünen yöneticiler, çoğu kere belki mecburen layiha yazarlarına kulak verememişlerdir. Vergiler üzerinde yapılan değişikliklerle halledilmek istenen bir konu da; asi ve eşkıya güçleri içerisinde yer almaya hevesleri olan genç nüfus için daha iyi bir hayat imkânı sunabilmektir. Bu sağlandığı zaman, muhtemeldir ki gençler köylerinden ayrılmak zorunda kalmayacak ve heder olup gitmeyeceklerdi.

17. yüzyılda taşrada, devlet kadrolarında meydana gelen fazlalığın azaltılması için bir takım tedbirlerin alındığı yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu tedbirlerin konumuz açısından bakıldığında nasıl yorumlanması gerektiği önemlidir. İşsizliğin önemli boyutlara ulaştığı ve bizatihi işsizlik yüzünden isyan ve eşkıyalık hadiselerinin baş gösterdiği bir dönemde, bazı kadrolarda azaltma yoluna gidilmesi, var olan huzursuzluğu tetiklemiş olabilir. Ama bu azaltma; aynı zamanda reaya arasında var olan şikâyetleri en aza indirmeye dönük olarak da algılanabilir. Bu şekilde devlet, halkına; tarafsız olduğunu, liyakatli kadrolarla daha gerçekçi bir devlet yönetimi sergilemek istediğini ve adil olduğunu da gösterebilme fırsatını yakalamaktaydı.

Asi ve eşkıyaların çıkardıkları olaylar sonrasında, bu olayların halk arasındaki acısını hafifletmek ve devletin otoritesini temin etmenin etkili yollarından birisi eşkıya teftişi idi. Bu teftişler çok sık aralıklarla yapılmış, devlet müsait olduğu ve kendisine dışardan herhangi bir baskı gelmediği anlarda gerek mahallî bazı yerleşim alanlarını gerekse tüm Anadolu şehirlerini ciddi bir teftişe tabi tutmuştur. Bu teftişler ya orada bulunan kadılar marifetiyle veya merkezden gönderilen özel yetkili müfettişler eliyle yapılmaktaydı. Bu incelemeler neticesinde; halka musallat olan eşkıya ve asiler ile devlet görevlilerinin taşrada mevcut olan yapıya ve işleyişe ne tür zararlar verdiği ve çözümünün ne olduğu gibi hususlar

da aydınlatılabilmekteydi. Gelen raporlara göre taşra idaresinde uygulanacak politikaların esasları belirlenebilmekteydi.

Yukarda bahsedilen teftişlerin yapılmasına ihtiyaç hâsıl olması biraz da reyanın şikâyetlerine bağlıydı. Halk başlarında bulunan ve onlara zulmeden ehl-i örf taifesi mensuplarını zaman zaman şikâyet ediyor, buna konu olanlar yapılan incelemelerden sonra ya cezalandırılıyorlar ya da kendi istekleri ile yaptıkları zulümden vazgeçebiliyorlardı.

Alınan çeşitli tedbirler sayesinde gelecekte daha büyük tehlikelere yol açmaları muhtemel olan birçok asi ve eşkıya elebaşısı devlet güçlerini fazla yormadan izale edilmiştir. Bunlardan kimisine yeteneklerine göre bir mansıp verilirken, bazıları da hiç aman verilmeden cezalandırılmışlardır. Bu uygulama tüm isyan ve eşkıyalık hareketleri karşısında uzun yıllar başarıyla devam ettirilmiştir. Aksi düşünüldeği zaman; bazı dönemlerde çok güçlü askeri bir yapılanmaya önderlik eden ve devlet için ciddi tehdit oluşturan birçok asi liderini durdurmak çok kolay olmayabilirdi.

Osmanlı şehirlerinin çoğunda var olan surlar ve kaleler isyan ve eşkıyalık hadiseleri karşısında halkın en önemli sığınaklarından olmuştur. Hem devletin taşrada konuşlandığı askerlerine gerekli olan silah ve cephaneyi saklamak hem tüccar zümresine ait emtiayı muhafaza etmek hem de sıkışık zamanlarda bizzat halkı korumak için, bu yapılar çok önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Daha küçük yerleşim birimlerinde korunma amaçlı olarak yapılmasına izin verilen palankalar da savunma için kullanılmıştır.

Bütün bunlar; Osmanlı tebaasının taşrada meydana gelen hadiseler karşısında tamamen sahipsiz ve çaresiz olmadığını, etkili savunma mekanizmaları ve araçlarına sahip olduklarını göstermesi açısından dikkate değer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

A.Ş.S. 25: 145/881, 284/1130-1131

A.Ş.S. 36: 91/267, 121/341.

A.Ş.S. 37: 165/416-417, 169/423-424.

A.Ş.S. 39: 183/550-551, 185/565.

A.Ş.S. 41: 189/492.

Kay.Ş.S. 51: 243/645.

Kay. Ş.S. 57: 232/585.

Kay.Ş.S. 59: 72/207.

Kay. Ş.S. 66: 9/20, 107/225-226, 128/336.

Kon.Ş.S. 6: 83/2.

BOA, MD 78: 854.

BOA, MD 84: 18.

BOA, MD 85: 116.

BOA, MD 87: 74/146.

BOA, MD 89: 13, 23, 48, 89.

BOA, MZ, 8: 6, 78, 82, 92, 168, 171, 235, 252, 269, 272, 376, 419, 422, 424, 427, 447, 456.

KAYNAK ESERLER

ABDÜLKADİR (KADRİ) EFENDİ, (2002-2003), *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi, I-II*, (hzl. Ziya Yılmaz), TTK Yay., Ankara.

AHMET NAZİF EFENDİ, (1987), *Mir'at-ı Kayseriyye (Kayseri Tarihi)*, (hzl. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri Özel İdare Birliği ve Kayseri Belediyesi Birliği Yay., Kayseri.

EVLİYA ÇELEBİ, (1999), *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, (hzl. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), I-VI. Kitaplar, İstanbul, YKY. (Topkapı Sarayı, Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyon – Dizin)

KÂTİP ÇELEBİ, (1286-1287), *Fezleke, I-II*, İstanbul.

MEHMED SÜREYYÂ, (1996), *Sicill-i Osmanî, I-V*, (Haz. Ali Aktan vd.), Sebil Yay., İstanbul.

NAİMA MUSTAFA EFENDİ, (1280), *Tarih-i Naima, C. I-VI*, İstanbul.

SOLAKZADE MEHMED HEMDEMİ, (1298), *Solakzade Tarihi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

ZEYREK, Yunus, (1999), *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Ruznâmesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

TETKİK ESERLER

AKDAĞ, Mustafa, (1958), “Celali Fetretî”, *DTCFD*, XVI/1-2, s.53-107, Ankara.

AKDAĞ, Mustafa, (1999), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyânları*, 2.b., Barış Yay, Ankara,

ANDREASYAN, Hrand D., (1963), “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyânları”, *İÜFTD*, XIII/17-18, s.27-42.

ANDREASYAN, Hrand D., (1968), “Abaza Mehmed Paşa”, *İÜFTD*, XVII/22, s.131-142. (Mart 1967), İstanbul.

BAKCAN, Ömer Lütfi, (1986), “Avârız”, *İA*, C.2, s.13-19.

BARKEY, Karen (1999), *Eşkîyalar ve Devlet*, (çev. Zeynep Altok), TVYY, İstanbul.

DANIŞMEND, İ. H., (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I-V*, 2.b., Türkiye Yayınevi, İstanbul.

- ERGENÇ, Özer, (1980), “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, (JOS), S.I, s.85-108, İstanbul.
- ERGENÇ, Özer, (1982), “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşraf ve Ayan Üzerine Bazı Bilgiler”, *Osmanlı Araştırmaları*, (JOS), S.III, s.105-118, İstanbul.
- ERGENÇ, Özer, (1984), “Osmanlı Şehrindeki ‘Mahalle’nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, (JOS), IV, İstanbul, s. 69-78.
- ERGENÇ, Özer, (1995), *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı yay., Ankara
- FAROQHI, Suraiya, (1975), “16. 18. Yüzyıllarda Orta Anadolu’da Şeyh Aileleri”, *TİTS, Metinler Tartışmalar*, s.197-229, (Ed. Osman Okyar ve Ünal Nalbantoğlu), 8-10 Haziran 1973, Hacettepe Ün. Yay., Ankara.
- FAROQHI, Suraiya, (2000), *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, (Çev. N.Kalaycıoğlu), (1.b. 1993), 3.b, TVYY, İstanbul.
- FAROQHI, Suraiya, (2004), “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.2, (Ed. H. İnalçık-D. Quataert), (çev. Ayşe Berktaş vd.) Eren Yay., İstanbul.
- GOFFMAN, Daniel, (2004), *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (çev.Ülkün Tansel), TVYY, İstanbul.
- GÖYÜNÇ, Nejat, (1967), “Onaltıncı Yüzyılda Ankara”, *BTTD*, I, s.71-75.
- GÖYÜNÇ, Nejat, (1979), “Hâne Deyimi Hakkında”, *Tarih Dergisi*, S.XXXII, s.331-348, İstanbul, İÜEF Basımevi.
- HAMMER, *Osmanlı Tarihi*, C.5, İstanbul.
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN (AMASYALI ABDİZÂDE), (1330), *Amasya Tarihi*, C.I-IV, İstanbul.
- İLGÜREL, Mücteba, (1976), *Abaza Hasan Paşa İsyânı*, İÜEF, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- İLGÜREL, Mücteba, (1979), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, *İÜEFTD*, S. 32, s.303-307.
- İLGÜREL, Mücteba, (1993), “Celali İsyânları”, *TDVİA*, C.VII, s.252-257.
- İNALCIK, Halil, (1975), “The Sociopolitical Effects of the Diffusion of Firearms in the Middle East”, *War, Technology and Society in the Middle East*, (Ed. V.J. Parry-M.E. Yapp), London.
- İNALCIK, Halil, (1980), “Military and Fiscal Transformation in the Otoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, s.283-337.
- İNALCIK, Halil, (2003), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), YKY, İstanbul.
- İNBAŞI, Mehmet, (2001) “Kayseri Kalesi”, *OTAM*, S.11, s.825-848, Ankara Üni. yay., Ankara.
- KOÇU, Reşad Ekrem, (2003), *Dağ Padişahları*, 4.b., Doğan Kitap, İstanbul.
- KUNT, İ. Metin, (1983), *The Sultan’s Servants*, New York.
- MURPHEY, Rhoads, (1991), “The Historical Setting”, *The Intimate Life of an*

- Ottoman Statesman Melek Ahmed Pahsa (1588-1622)*, (Çev. R. Dankoff), N.York.
- OĞUZOĞLU, Yusuf, (1980), *17. Yüzyılda Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma*, (Basılmamış Dr. Tezi), Ankara.
- ORHONLU, Cengiz, (1990), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, 2.b., Eren Yay., İstanbul.
- OSMANLI TARİHİ, (2007), *Osman Gazi'den Sultan Vahidüddin Han'a Osmanlı Tarihi*, C.3, Çamlıca Yay., İstanbul.
- ÖZVAR, Erol, (2002), "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığine Geçiş", *XIII. TTKB*, (4-8 Ekim 1999), Osmanlı'nın 700. Yılı, III/3, TTK Yay., Ankara.
- PIERCE, Leslie P., (1996), *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümler ve Kadınlar*, TVYY, (4.b 2002), İstanbul.
- SERTOĞLU, Midhat, (1958), *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, (1992), "Abaza Mehmed Paşa'nın Ankara Kuşatması", *Ankara Dergisi*, I/3, s.5-11, ABB Yay., Ankara.
- TABAKOĞLU, Ahmet, (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay. İstanbul.
- TAŞ, Hülya, (2006), *XVII. Yüzyılda Ankara*, TTK Yay., Ankara.
- TURAN, Şerafeddin, (1961), *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası*, Ankara.
- TURAN, Şerafeddin, (1997) *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınevi, (genişletilmiş 2.b), Ankara.
- ULUÇAY, M. Çağatay, (1944), *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkayalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, CHP Manisa Halkevleri Yayını.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, (1988b), *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, (4b) Ankara, TTK Yay.
- ÜNVER, A. Süheyl, (1953), "Dördüncü Sultan Murad'ın Revan Seferi Kronolojisi", *Belleten*, XVI/64, (Ekim 1952), s.548-551, Ankara, TTK.
- YÜCEL, Yaşar, (1974), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Ademi Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, s.657-708, TTK.